

УДК 159.923-057.875:378.017:7
DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.1>

БІЛОЗЕРСЬКА Світлана – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (лана_sun@meta.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9636-1756>

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація. У статті обґрунтовано важливість духовно-моральних цінностей для формування професійного іміджу майбутнього вчителя, що забезпечує здатність до самостійності, автентичної ціннісної орієнтації, заснованої на світоглядних рефлексіях, переживаннях, оцінках. Духовність розглядається нами не як статичний критерій розвиненості певних характеристик особистості майбутнього вчителя та не як самодостатня основа наближення до вищих телеологічних цінностей, а як її здатність орієнтуватися на вищі духовно-моральні ціннісні інстанції у своїй життєдіяльності. Висвітлення духовності, як унікального прояву людського буття, розкривається через її онтологічну структуру. За основу цієї структури ми взяли тріаду тіло-душа-дух. У цій тріаді існування людини є існуванням її як духовної особистості.

Проаналізовано логіку формування професійного іміджу через складові духовних мотивів із врахуванням пріоритету духовних начал суб'єктів освітнього процесу, серед яких актуальними є духовні цінності. Охарактеризовано рівні сформованості духовної мотивації у майбутніх педагогів. Зосереджено увагу на тому, що у процесі професіоналізації майбутнього педагога духовні потреби набувають статусу особистісно значимих норм. Усвідомлюючи вагоме значення духовності та моральності у стосунках, у взаємодії з іншими, у професійному та особистісному зростанні, майбутній вчитель активно буде прагнути до постійного духовного самопізнання та збагачення духовними знаннями, пошуку цінної інформації, упорядкування та осмислення життєвого досвіду. Доводиться думка, що саме в процесі професійного навчання майбутній педагог опановує, усвідомлює і сприймає всю систему цінностей, переводить її в систему принципів і переконань, якими він керується у своїх діях і поведінці, здатний реалізувати життєвий і професійний вибір, за який він несе відповідальність.

Ключові слова: професійний імідж, духовно-моральні цінності, душа, дух, духовні потреби.

BILOZERSKA Svitlana – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (лана_sun@meta.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9636-1756>

SPIRITUAL AND MORAL VALUES AS THE BASIS OF THE PROFESSIONAL IMAGE OF THE FUTURE TEACHER

Abstract. The article substantiates the importance of spiritual and moral values for the formation of the professional image of the future teacher, which provides the ability for independence, authentic value orientation, based on worldview reflections, experiences, and assessments. Spirituality is considered by us not as a static criterion for the development of certain characteristics of the future teacher's personality and not as a self-sufficient basis for approaching higher teleological values, but as her ability to orient herself to higher spiritual and moral values in her life. Illumination of spirituality, as a unique manifestation of human existence, is revealed through its ontological

structure. We took the body-soul-spirit triad as the basis of this structure. In this triad, the existence of a person is his existence as a spiritual personality.

The logic of the formation of a professional image through the components of spiritual motives is analyzed, taking into account the priority of the spiritual principles of the subjects of the educational process, among which spiritual values are relevant. The level of formation of spiritual motivation among future teachers is characterized. Attention is focused on the fact that in the process of professionalization of the future teacher, spiritual needs acquire the status of personally significant norms. Aware of the significant importance of spirituality and morality in relationships, in interaction with others, in professional and personal growth, the future teacher will actively strive for constant spiritual self-knowledge and enrichment with spiritual knowledge, search for valuable information, organization and understanding of life experience. The opinion is proved that it is in the process of professional training that the future teacher masters, realizes and perceives the entire system of values, translates it into a system of principles and beliefs that guide him in his actions and behavior, is able to implement life and professional choices for which he is responsible.

Key words: professional image, spiritual and moral values, soul, spirit, spiritual needs.

Постановка проблеми. Соціальний алгоритм відтворення духовного життя впливає на процес формування професійного іміджу майбутнього вчителя. Для майбутнього професіонала дуже важливим є ефективний взаємовигідний контакт із зовнішнім світом, де важливою частиною його іміджу виступають духовно-моральні цінності. Розмірковуючи над сутністю основних складових сучасного іміджу майбутнього вчителя, доцільно зупинитися на питанні ролі духовності та моральності у його формуванні.

Морально-духовні засади формування професійного іміджу у педагогічній діяльності можуть здійснюватися лише в процесі осягнення духовних засад буття людини, розвитку її емоційно-чуттєвої сфери, організації продуктивної праці в атмосфері доброзичливості, свободи, розуміння та любові.

Для формування професійного іміджу студента-педагога визначальною позицією, на нашу думку, буде не просто його особистісна система цінностей, а й ефективне використання цієї системи для розвитку професійно важливих якостей, тому що успішність діяльності педагога буде залежати багато в чому від того, наскільки він зможе, орієнтуючись на свою систему цінностей, допомагати дитині зрозуміти наслідки вчинків для її власного життя і благополуччя близьких їй людей.

Результати таких досліджень вказують на важливість впливу духовно-моральної ціннісної сфери на професійне становлення майбутнього фахівця. В багатьох випадках студент підходить до вибору майбутньої професії з прагматичної точки зору, то цінністю для нього є не самореалізація у праці, а насамперед матеріальні надбання, престиж професії тощо. Це дає підстави стверджувати, що в такій ситуації ми часто забуваємо про власний духовний розвиток. Важливо пам'ятати, що духовний розвиток – це не чеснота, а спосіб життя. В. Франкл писав: «Духовність людини – це не просто властивість, а конститутивна характеристика: духовне властиве людині не тільки поряд із тілесним, що властиво і тваринам. Духовне – це те, що характеризує людину, що є тільки їй і властиво» (Франкл, 2019, с. 93).

Актуальність вивчення духовно-моральних цінностей особистості в рамках професійної підготовки майбутнього вчителя визначається тим фактом, що вони входять в структуру професійного іміджу особистості і є фундаментом його спрямованості і світоглядної позиції, в тому числі духовно-морального розвитку. Цінності виступають як орієнтири у великому потоці зовнішньої інформації про соціальні явища суспільства, тобто визначають вибір ставлення людини до соціуму, до професійної діяльності, характеризуючи життєву позицію, спрямованість прагнень особистості, а також сумірність потреб і способів їх задоволення. На нашу думку, саме в ЗВО потрібно формувати духовно-моральні цінності у студентів, що обумовлює зміну парадигм і парадигмальних установок в освіті та соціумі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійний успіх багато в чому залежить від того, наскільки для людини цінною видається виконувана нею професійна діяльність. З огляду на це сьогодні важливим є вихід з впливу технократичної парадигми навчання і перехід освіти до духовної парадигми.

Як зазначає М. Боришевський, демонополізація системи ціннісних орієнтацій, як основи

демократизації освіти і виховання – це, звичайно, складний і тривалий процес, що забезпечує йому цивілізоване гуманістичне спрямування (Боришевський, 2020). Складність цього процесу полягає в тому, що новий етап історії України характеризується не простою зміною моральних підвалин, а почасти їх несумісністю з усталеними стереотипами суспільної свідомості. Ми вважаємо, що демонополізація ціннісних орієнтацій сама по собі відкриває можливості для гуманізації і демократизації освіти, але тільки в тому випадку, якщо її замінює інша, справді гуманістична, яка консолідує суспільну мораль.

Саме духовна парадигма передбачає, що в центрі освітніх відносин є людина, її духовний розвиток, формування моральних і вольових якостей, творчих здібностей особистості. «Вони відображають постійний зв'язок особистості зі своєю душею і через неї з душами всіх людей» (Баранівський, 2013, с. 218).

Аналізуючи зміст духовно-моральних цінностей, необхідно визначити такі комплексні поняття, як «духовність» і «моральність». Вчені (Білозерська, 2021, Колісник, 2007; Помиткін, 2007; Савчин, 2014), визначаючи духовне, називають ряд його характеристик: витривалий характер; концентрація на ідеалі, який утримується і розуміється в контексті реального життя; неминучість, ідеалістична спрямованість; відкритість до інновацій та різноманітності; «прорив» духу за межі раціональності.

Духовність (на основі слова дух) – це основа життя, це стан самосвідомості людини, який знаходить вираження в думках, словах і вчинках. Духовність – світогляд, який підкреслює примат духовного над матеріальним. Цей базовий принцип має слугувати основою для побудови міжособистісних і людських стосунків. Духовність проявляється у прагненні людини встановити стосунки з довкіллям з урахуванням добра, правди, краси і гармонії. Головне джерело духовності людини – її совість, а прояв духовності – любов, доброта, творчість, істина.

Мораль – це те, що реально існує, це духовний і практичний спосіб оволодіння світом. Мораль відображає загальнолюдські цінності – одвічні вимоги до найпростіших форм людських взаємин, вироблені й перевірені тисячоліттями правила людського існування. Мораль, як сукупність цінностей і норм, орієнтує людей діяти відповідно до прийнятих у конкретному суспільстві уявлень про добро і зло, як регулятор поведінки. Мораль є одним із найважливіших та істотних чинників суспільного життя, суспільного розвитку та історичного прогресу. Мораль сприяє універсалізації людського буття, його гармонізації та гуманізації.

Аналіз співвідношення моральності та духовності дозволив М. Савчину стверджувати, що «гола» мораль, не заснована на духовності, підкоряє людину етичним імперативам. Погоджуємося і з його точкою зору, де вчений вважає вищим рівнем морального розвитку – духовний, коли людина усвідомлює себе та інших людей не як кінцеві смертні істоти, а як творіння та образ Божий (Савчин, 2014).

Отже, духовність і моральність існують у нерозривній єдності, що дозволяє формувати цілісну та гармонійну особистість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для більш повного висвітлення духовності, як унікального прояву людського буття, спробуємо розкрити особливу її онтологічну структуру. Візьмемо за основу цієї структури триаду тіло-душа-дух. У цій триаді існування людини є існування як духовної особистості (рис. 1).

Людина живе одночасно в різних світах: фізичному, емоційному (астральному), ментальному та духовному, і поступово одна, потім інша частина її складної природи по черзі спонукують до діяльності.

Через тілесність людина «знає», що вона не всемогутня, вона знає красу і біль, процвітання і занепад, смерть відкрита для неї. Як писав А. Камю: «Тіло бере участь у прийнятті рішення не менше, ніж розум... Ми звикаємо жити задовго до того, як звикнемо думати. Організм зберігає цю інформацію протягом життя» (Камю, 2015, с. 27).

Фізичне буття відображається в органічному самопочутті, тонусі життєдіяльності, тобто в стані здоров'я її організму. «Тілесне здоров'я, – наголошує М. Савчин, – відображає стан організму людини, що характеризується здатністю пристосовуватися до різних факторів та умов життя, рівнем фізичного розвитку, фізичною та функціональною готовністю організму до виконання фізичних вправ. Цей компонент визначається здатністю організму до нейрофізіологічної саморегуляції, що лежить в основі його життєдіяльності» (Савчин, 2019, с. 121).

Рис. 1. Духовна тріада

Ментальне тіло є вищим Его, в якому розрізняють три компоненти: розум, інтелект і мислення. Простіше кажучи, ментальне тіло – це структура, яка відповідає за обробку інформації. Тут народжуються наші думки і відбуваються процеси мислення. У ментальному тілі народжуються раціональні думки та ідеї.

Після оволодіння ментальним світом приходиться духовний світ, для сприйняття якого людина має духовне тіло. У цьому тілі результати всього нашого фізичного, емоційного та ментального досвіду збираються та синтезуються тут у духовне знання або духовну енергію. Через це тіло людина пізнає істину безпосередньо, їй не потрібні міркування. Це справжнє безсмертне тіло.

Душа – це внутрішня частина особистості, яка реагує на зовнішній світ через розум, волю та емоції, завдяки яким особистість може мислити, вибирати та відчувати. У найпростішому розумінні слово «душа» означає «життя».

Душа людини – цілком самостійний компонент у духовній реальності людини, який не можна звести ні до психіки, ні до свідомості, ні до самосвідомості, ні до несвідомого, ні до рефлексії, ні до Я людини. Вона не є продуктом спадковості та середовища.

Душа – це самостійний компонент внутрішнього світу людини. Вона являє собою саму внутрішню інтимну сторону людини, зумовлюючи функціонування інших рівнів і верств духовної сутності людини як унікального явища, бо вона керує всіма як єдиним злагодженим організмом.

Інтерпретація духовності тут змістовно співвідноситься з розумінням духу. З антропологічної точки зору людина є лише носієм духу, а дух проявляється в особистості. Людина є істотою, яка перевершує себе та світ, тому що вона представляє вічність і протестує проти реальності. Дух ідеалізує життя, викликає ідеальні цінності, які необхідно реалізувати в житті, представлені як просвітлення і перетворення біологічного начала, що робить особистість незалежною від природного порядку.

Ми розглядаємо дух як суб'єктивний стан особистісної свідомості, що виявляє себе як цілеспрямоване прагнення до самовдосконалення та цілісності існування з універсумом, що виникає в трансценденції внаслідок виникнення особливих функціональних систем. Сутність людського духу з найбільшою повнотою розкривається у його свідомості.

Розгляд онтологічної структури духовності дозволяє сформулювати такі ознаки поведінки та вчинків людини, за якими можна розглядати особистість як носія духовності:

- переважання в особистості оптимістичних, життєствердних настроїв внаслідок багатогранності системи морально-ціннісних орієнтацій;
- віра у вищу ідею, Бога-Творця, велич людської душі, те, що людина створила протягом свого життя;
- звільнення від егоцентричних тенденцій, потреба і вміння слухати і вислухати іншого, толерантність, готовність до безкорисливої допомоги, милосердя;

- стійкі патріотичні почуття та громадянський обов'язок;
- переконання у високій цінності сім'ї, родинних стосунків, поваги батьків і дітей, любові, турботи, допомоги;
- негативна оцінка прагненням до надмірного матеріального збагачення будь-якою ціною, жадібність до грошей.

Як бачимо, інтерпретація духовності тут змістовно співвідноситься з розумінням душі та духу. Звернемо увагу на те, що терміни «духовність» і «душа» близькі, але «духовність» більше асоціюється з ідеальною потребою в моральному пізнанні, а «душа» – з соціальною потребою «в інших»: «Духовне життя людини завжди для іншої, для суспільства, для людства. Духовною людина є настільки, наскільки вона діє згідно з найвищими моральними цінностями людської спільноти, здатна адекватно до них ставитися» (Колісник, 2007, с. 235).

У студентський період, завдяки особливому духовному середовищу університету, відбувається формування основних ціннісних орієнтацій, де важливу місію відводиться викладачу, а саме, тим ціннісно-значущим установкам, які вони транслують у студентський світ; щоденне занурення в атмосферу свого навчального закладу, з його активними формами навчання та виховання, спрямованими на розвиток його духовності та розвиток творчого потенціалу. Вони бачать і оцінюють педагогічну діяльність своїх наставників, їх творчість і майстерність, що сприймаються студентами як педагогічні цінності.

Втілюючи розуміння духовних цінностей у життєвих ситуаціях і збільшуючи, відповідно, пізнавальну та діяльнісну сфери, майбутній педагог стимулює розкриття свого духовного потенціалу, що яскраво проявляється у формуванні духовних якостей благородства, благоговіння, щедрості, чуйності, безкорисливості, милосердя та ін.

Розгляд процесу формування професійного іміджу майбутнього вчителя вимагає поряд із розумінням понять духовності та цінності у формуванні особистості майбутнього вчителя і врахування ієрархії духовних потреб.

В основі духовних потреб лежить прагнення людини досягти певної внутрішньої гармонії, щастя, а також такого душевного стану, коли на загальному емоційному фоні панує душевний спокій та впевненість у можливостях і силах. Водночас вони спонукають до пізнання світу, любові, дружби, самореалізації, прагнення до творчості та саморозвитку.

Ознаками духовної потреби можна вважати такі фактори:

- усвідомлення їх необхідності для професійної діяльності та особистісного розвитку – духовні потреби не нав'язуються суспільством, а народжуються в душі;
- відносний характер важливості – незадоволення ними не призводить до значних втрат (як незадоволення фізіологічних потреб), але в той же час якість життя без них погіршується;
- здатність обирати шляхи досягнення – спосіб задоволення духовних потреб для кожної людини абсолютно індивідуальний і унікальний.

Для нас важливим завданням було проаналізувати логіку формування професійного іміджу через складові духовних мотивів. Нашим завданням було визначити, які духовні мотиви та потреби є домінуючими у професійній діяльності майбутнього вчителя. Для цього нами використано методику Е. Помиткіна «Методика діагностики спрямованості мислення та провідних особистісних мотивів «Книжкова полиця» (Помиткін, 2007). На рис. 2 відображено рівень сформованості духовних потреб у майбутніх педагогів.

Якщо аналізувати рівень сформованості духовної мотивації у майбутніх педагогів, то, як видно з рис. 2, лише 2% студентів мають високий рівень духовної мотивації.

Для даної групи студентів характерний високий рівень життєвих цілей, насиченість життям і задоволення від самореалізації. Бачення сенсу професійної діяльності та професійної перспективи, узгодженість професійних намірів з особистими, сімейними, життєвими, знання їх переваг і недоліків, копінг-стратегії. Внутрішньо виражений локус контролю та високий рівень домагань. У даної групи студентів виражене прагнення до постійного духовного самопізнання та збагачення духовними знаннями, пошуку цінної інформації, осмислення подій свого життя та життя інших людей, упорядкування та осмислення життєвого досвіду

У найбільшій кількості досліджуваних (77%) наявний середній рівень духовної мотивації. Майбутні педагоги проявляють нестійке, проте, позитивне ставлення до своєї професійної діяльності, у них досить високий рівень осмисленості життя. Виразений на середньому рівні бачення сенсу професійної діяльності та професійної перспективи, середня узгодженість

Рис. 2. Рівень духовних потреб майбутніх педагогів

професійних намірів з особистими, сімейними, життєвими, знаннями. Такі студенти прагнуть до реалізації ідей духовності у повсякденному житті та гармонізації особистого життя з життям інших людей, де всі справи, слова, дії спрямовані у русло духовних цінностей, загальнолюдської моральності.

21% студентів віднесено до низького рівня. У даній вибірці спостерігається переважання егоїстично-престижних цінностей (власний престиж, досягнень, матеріальне становище, збереження особистості). Суперечливе ставлення до своєї професійної діяльності. Рівень осмисленості життя вище середнього життя. Рівень життєвих цілей, насиченість життям і задоволеність від самореалізації вище середнього. Пошук смислів у професійній діяльності та професійна перспектива не відповідають професійним намірами; нездатність поєднати професійний розвиток з особистісним, недостатній рівень знань щодо власних сильних сторін і недоліків, стратегій подолання труднощів. Середній рівень домагань та здатності до саморозвитку.

Таким чином, можна стверджувати, що як духовна, так і професійно-педагогічна мотивація студентів все ще знаходиться на стадії формування. Незважаючи на те, що в цілому майбутні вчителі достатньою мірою виявляють потреби та інтереси, необхідні для ефективної підготовки до майбутньої професійної діяльності, тим не менш, формування духовної мотивації залишається актуальним завданням їхньої освіти. Адже саме задоволення духовних потреб дають майбутнім педагогам душевні сили для подолання труднощів у досягненні мети, мають внутрішню опору у вирішенні складних життєвих і професійних питань, формують основу для формування ціннісних орієнтацій і, відповідно, моделей ставлення до світу, себе, педагогічної діяльності й поведінки.

Отже, формування духовної мотивації можна розглядати як вихід до вищих ціннісних інстанцій конструювання особистості та її ментальності. Для майбутнього вчителя його духовний світ виступає основою духовного розвитку. Духовний світ відображається в системі поглядів людини на світ, на своє місце в ньому, виявляється в її почуттях і діяльності. Педагогічна освіта має не лише забезпечувати засвоєння професійних знань і умінь, а й розвивати духовність, її ціннісну свідомість, формувати ціннісне ставлення до світу як головне завдання освіти.

Висновки. Узагальнення різних точок зору дозволило нам зрозуміти сутність духовно-моральних цінностей як буття, осмислення, саморозвиток і активність суб'єкта. Прагнення до гармонії почуттів, потреба самовдосконалення, потреба жити у вимірах душі, відсторонення від надмірних турбот про матеріальні блага дозволяють майбутнім педагогам розвивати в собі здатність не тільки бачити, а й відчувати велич людини як носія духовності. Це складна, напружена діяльність, спрямована на позитивну зміну себе, своїх думок, почуттів, вчинків, на розвиток своїх можливостей, здібностей, на позитивні зміни в оточенні, на подолання повсякденності, на опанування найвищого сенсу людського життя. Зрозуміло, що початок і продовження цієї складної внутрішньої роботи багато в чому залежить від таланту наставника, його людяності, мудрості, відповідальності за долю вихованця.

Духовно-моральні цінності – це ті значущі переконання, через які суб'єкт інтерпретує навколишній світ, від яких залежать мотивація і мета діяльності суб'єкта. Оволодіння майбутніми

вчителями духовно-моральними цінностями та знаннями про імідж дозволить побудувати у свідомості ідеальну модель його майбутньої професійної діяльності, яка виступить еталоном, орієнтиром у професійному саморозвитку та самовдосконаленні.

Література

- Баранівський В. Ф.** Вища освіта у вирішенні проблем духовної безпеки українського суспільства. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія.* 2013. Вип. 41(1). С. 206–221.
- Білозерська С. І.** Ціннісні орієнтації як складова професійного іміджу майбутнього педагога. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2021. № 6. С. 70–75.
- Білозерська С.** Аксиологічні основи формування професійного іміджу майбутнього вчителя. *Вчені записки таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Психологія.* 2022. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 33(72), № 2. С. 133–138.
- Боришевський М. Й.** Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2010. 200 с.
- Камю А.** Міф про Сізіфа. Есе про абсурд. Київ : Портфель, 2015. 105 с.
- Колісник О. П.** Психологія духовного саморозвитку особистості : монографія. Луцьк : Вежа, 2007. 386 с.
- Помиткін Е. О.** Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2007. 280 с.
- Савчин М.** Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри : монографія. Дрогобич : ПП «ПОСВІТ», 2019. 232 с.
- Савчин М. В.** Фундаментальні духовні здатності особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки».* 2014. Вип. 1. Т. 1. С. 92.
- Франкл В.** Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Київ : «Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2019. 160 с.

References

- Baranivskyy V. F.** (2013). Vyshcha osvita u vyrishenni problem dukhovnoyi bezpeky ukrayinskoho suspilstva [Higher education in solving the problems of spiritual security of Ukrainian society]. *Papers of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. Philosophy.* Issue 41(1). P. 206–221. [in Ukrainian].
- Bilozerska S. I.** (2021). Tsinnisni oriyentatsiyi yak skladova profesiynoho imidzhu maybutnoho pedahoha. [Value orientations as a component of the professional image of the future teacher]. *Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law.* No. 6. P. 70–75. [in Ukrainian].
- Bilozerska S.** (2022). Aksiolohichni osnovy formuvannya profesiynoho imidzhu maybutnoho vchytelya. [Axiological foundations of the formation of the professional image of the future teacher]. *Scholarly notes of Tauriyya National University named after V. I. Vernadskyi. Series : Psychology.* Volume 33(72) No. 2, 2022. Odessa : Helvetica Publishing House. P. 133–138. [in Ukrainian].
- Boryshevskyy M. Y.** (2010). Psykholohichni zakonomirnosti rozvytku dukhovnosti osobystosti [Psychological regularities of the development of the spirituality of the individual] a monograph. K. : Pedagogical thought. [in Ukrainian].
- Kamyu A.** (2015). Mif pro Sizifa. Ese pro absurd. [The Myth of Sisyphus. Essay on absurdity. [translation. O. Zhupansky] K. : Portfel. 2015. [in Ukrainian].
- Kolisnyk O. P.** (2007). Psykholohiya dukhovnoho samorozvytku osobystosti [Psychology of spiritual self-development of personality] a monograph Lutsk: Tower. [in Ukrainian].
- Pomytkin E. O.** (2007). Psykholohiya dukhovnoho rozvytku osobystosti [Psychology of spiritual development of personality] a monograph. K. : Nash chas. [in Ukrainian].
- Savchyn M. V.** (2019). Zdorovya lyudyny: dukhovnyi, osobystisnyi i tilesnyi vymiry [Human health: spiritual, personal and physical dimensions]: monograph. Drohobych : PP "Posvit". [in Ukrainian].
- Savchyn M. V.** (2014). Fundamentalni dukhovni zdatnosti osobystosti [Fundamental spiritual abilities of the individual]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences".* Issue 1. T. 1. P. 92–97. [in Ukrainian].
- Frankl V.** (2019). Lyudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh u kontstabori. [Man in Search of True Meaning. A psychologist in a concentration camp]. K. : "Book Club "Family Leisure Club". [in Ukrainian].